

SOSYO-MEKÂNSAL PARAMETRE OLARAK KENTSEL OMURGALAR

Hüseyin Küçüköğlü*, Esin Özlem Aktuğlu Aktan**

* Siirt Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Arş. Gör.

**Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Doç. Dr. huseyinbugrakucukoglu@gmail.com , esinaktan@hotmail.com

Şehircilikte kullanılan “kent bir organizma olduğu” analojisi, birçok yeni benzetmeyi de beraberinde getirmiş ve mekân disiplinleri dağarcığına yerleştirmiştir. “Omurga” kavramı da bu benzetmelere güncel sayılabilecek kullanımlardan biridir. Önceleri -kentin önem derecesi yüksek ulaşım bağlantılarını tarif etmek amacıyla- daha çok “bulvar” veya “aks” olarak tanımlanan lineer hareket alanları, omurga kavramı ile ulaşım vasfının yanına kamusal kullanımı da dahil eden çok işlevli bir yapıya kavuşmuş ve kentin önemli yapısal parçalarından biri olarak anılmaya başlanmıştır. Söz konusu kamusal kullanımın mekânda nasıl tezahür ettiği ve kullanıcıya ne tür deneyimler tecrübe etme imkânı sunduğu ise ancak daha spesifik bir bakış açısıyla anlaşılabilir: Bu noktada kentsel arayüz kavramı, kentsel omurgaların üst ölçek kamusal işlevlerini çeşitlendiren ve daha anlaşılır hale getiren bir filtre görevi görmektedir. Bireyin mekân ile kurduğu ilişkinin en kolay kamusal alanlar üzerinden okunabileceği varsayılırsa kentsel omurgaların bu ilişkiyi diğer mekânsal bileşenlere kıyasla daha kolay ortaya çıkaracağı, kentsel arayüzlerin ise bu ilişkiyi daha net şekilde tarif edeceği öngörülebilir. Bu kapsamda kentsel omurgaların kentsel arayüzler yardımıyla kamusal işlevlerinin vurgulanması ve sosyo-mekânsal bir parametreye dönüştürülmesi çalışmanın temel amacıdır.

Omurga kavramının mekân literatüründeki yerinin doğru tayin edilmesi ve arayüz kavramının çözümlenmesi ile başlayan kuramsal süreç, söz konusu kavramların kamusal mekân üst başlığı altında ilişkilendirilmesiyle devam etmiştir. Süreç sonunda elde edilen kuramsal çıktılar belirli kriterlere göre seçilmiş Paris, Roma ve Ankara örneklem alanlarında test edilmiş ve alanların kentsel omurga-kentsel arayüz etkileşimi bağlamında mevcut durumları ve potansiyelleri ortaya koyulmuştur. Sonuçta omurgaların yalnızca ulaşım odaklı ve tek işlevli mekânsal araçlar olmadığı her üç örnekte de kendini göstermiştir.

Birey ile mekânın ilişkisinin anlaşılmasında, analiz edilmesinde ve yorumlanmasında eklettik yaklaşımların öneminin vurgulanması çalışma için öngörülmüş hedeflerden biridir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel omurga, kentsel arayüz, sosyo-mekânsal parametre, birey-mekân

Giriş

Şehircilikte kullanılan “kent bir organizma olduğu” analojisi, birçok yeni benzetmeyi de beraberinde getirmiş ve mekân disiplinleri dağarcığına yerleştirmiştir. “Omurga” kavramı da bu benzetmelere güncel sayılabilecek kullanımlardan biridir. Önceleri -kent için önem derecesi yüksek ulaşım bağlantılarını tarif etmek amacıyla- daha çok “bulvar” veya “aks” olarak tanımlanan lineer hareket alanları, omurga kavramı ile ulaşım vasfının yanına kamusal kullanımı da dahil eden çok işlevli bir yapıya kavuşmuş ve kentin önemli yapısal parçalarından biri olarak anılmaya başlanmıştır.

Kentsel Omurga ve İlişkisel Kavramlar

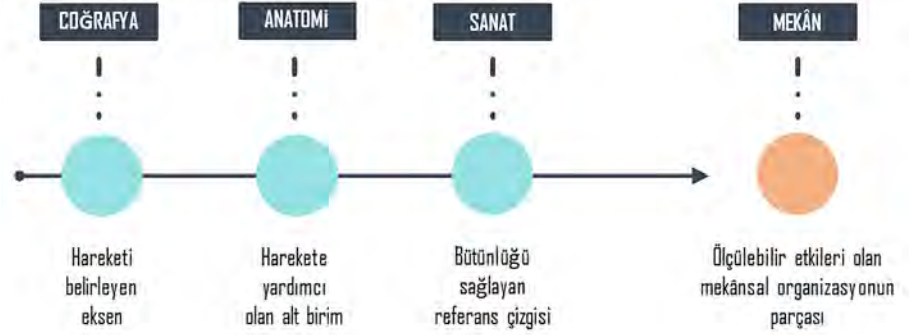
Omurga kavramı, pek çok farklı kavramla bir arada ya da birbirleri yerine kullanılan kavramlardan biridir. Aks ve bulvar kavramları da omurga kavramının mekân literatüründeki benzerleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar kavramlar arasında mekânsal kullanım bakımından benzerlikler bulunsun da özellikle işlevsel çeşitlilik ve mekânsal etki yönüyle söz konusu kavramların farklılıkları da barındırdığı görülmektedir. Çalışma içerisinde aks, bulvar ve omurga kavramı birbirinden ayırıştırılmış şekilde değil birbirlerinin gelişmiş türleri olarak hiyerarşik biçimde ele alınmıştır.

Aks

Aks kavramı, literatürde pek çok farklı alanı ilgilendiren kullanımlarla karşımıza çıkmaktadır. Bu kullanımlar sözlük anlamları üzerinden kategorize edilirse aks; coğrafi olarak herhangi bir geometrik figürü döndüren (ivmelendiren) ya da dönmelerini sağlayan düz çizgi-eksen, anatomik olarak kafanın ve boynun hareketini sağlayan omurgaya bağlı yapı, resim ve heykel sanatında ise herhangi bir elementin-figürün kompozisyonunun neresinde konulacağını tarif eden referans çizgisi olarak tanımlanmıştır (Merriam Webster Sözlüğü, 2021). Aks kavramının mekânsal boyutu ise farklı disiplinlere ait bu kullanımların her birinden izler taşımaktadır (Şekil 1). Fizik mekân için yön, hareket, büyüklük ya da genişlik ile ilgili temel çizgiyi ifade eden aks kavramı, kentsel alanda baskın yapılar ve mekânsal elamanlar yoluyla güçlü şekilde tanımlanmış uzun ve doğrusal alanlar olarak somutlaşmaktadır. Bu alanlar doğru tasarlandığında ise mekânsal organizasyon içerisindeki işlevleri ile kullanıcı tarafından kolayca algılanabilecek hale gelmektedir (Gaston, 2005). Kentsel aksların söz konusu organizasyonel işlevleri; ana taşıma (lojistik) kanalı, kültürel aktivite noktası, özgün mimariyi yansıtan kimlik unsuru ya da kullanıcı için mekânsal yönlendirme aracı (Srinurak ve Mishima, 2017) gibi kentin ekonomisinden sosyo-kültürel yapısına kadar pek çok alanda çeşitlilik gösterebilmektedir.

Bulvar

Bulvar kavramı, sözlük anlamı bakımından sınırlı bir kullanıma sahiptir. Kavram çoğunlukla peyzaj ve cadde kavramları ile ilişkilendirilerek tanımlansa da mekân

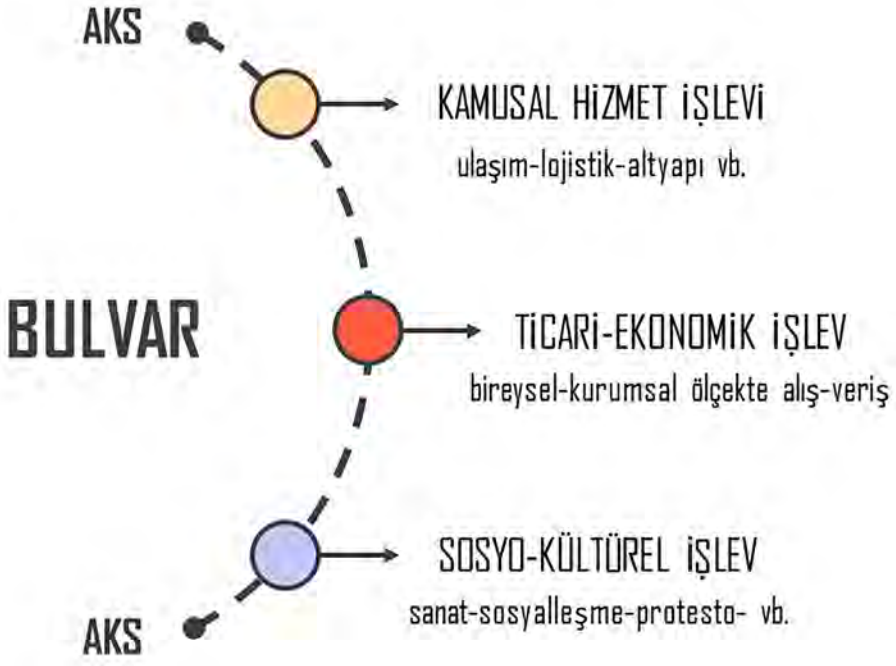
Şekil 1. Aks kavramının disiplinlere göre değişen işlevi

için aks kavramına göre daha zengin bir içerik sunduğu söylenebilir. Rudofsky (1969'dan aktaran Mortazavi, 1997) sözlük kullanımlarına benzer şekilde bulvarı ağaçlarla ya da belirli aralıklarla bir araya getirilmiş ve ilgi çekici unsurlarla sınırlandırılmış geniş bir yol olarak tanımlayarak onları “özel caddeler” olarak kabul etmiştir. Lynch (1960) ise bulvarların sadece taşıt ve yaya için ulaşımı sağlayan caddeler olmadığını, aynı zamanda onların mekânın algılamasında birey tarafından baskın kentsel imajlar olarak da kullanılabilirdiğini belirtmiştir. Ona göre bu imajlar kullanıldığı sırada yalnızca bulunulan yerin değil yakın çevrenin de kurumsal yapısı hakkında kullanıcıya bilgi vermektedir.

Kuramsal yaklaşımlar değerlendirildiğinde Rudofsky'nin (1969; 2010) bulvarların özellikle ölçek ve peyzaj gibi tasarımsal-yapısal özelliklerine, Lynch'in (1960) ise bulvarların sosyo-mekânsal işlevlerine vurgu yaptığı söylenebilir. Bunun yanında bulvarların işlevlerine ilişkin alınmış geniş çaplı ilkesel kararlar da mevcuttur. 1933 yılında Uluslararası Modern Mimari Kongresi (CIAM) sonucu ortaya çıkan Atina Sözleşmesi gereği (bulvarların geniş ölçekli caddeler olduğu düşünülürse) bulvarların yalnızca erişim ve ulaşımın sağlandığı lineer hareket alanları olarak değil aynı zamanda bireysel ve toplumsal düzeyde sosyal ilişkilerin oluşmasına imkân veren kamusal alanlar olarak da tasarlanması ve kullanılması gerektiği belirtilmiştir (Gold, 2019). Tanımlar ve yaklaşımlar referansıyla kentsel akslar için bulvarların her bir özelliğini ayrı ayrı gösterebilen alt birimleri olduğu yorumu yapılabilir. Dolayısı ile bulvarlar, işlevsel özellikleri yönüyle kentsel aksları kapsar niteliktedir (Şekil 2).

Omurga

Omurga, tıpkı aks gibi farklı disiplinlerde birçok karşılığı olup kentsel mekâna uyarlanmış kavramlardan biridir. Bu uyarlamalar aks için mekanik (mühendislik)-mekân disiplinlerinin, omurga için ise anatomi (tıp)-mekân disiplinleri ilişkisinin ürünü olarak tarif edilebilir. Omurga kavramının mekân dışı kullanımı genel itibarıyla bir şeyin devamlılığını sağlayan temel unsur ya da merkezi eksen anlamına

Şekil 2. Kentsel aks-bulvar ilişkisi

gelmektedir (Merriam Webster Sözlüğü, 2021). Ekinci ve Aktan (2017) ise omurganın mekân dışı yapısal özelliklerini “taşıyıcılık, bağlayıcılık, hiyerarşi, destek sağlama ve eksen oluşturma” ilkeleri üzerinden mekâna uyarlamıştır. Buna göre;

- **Taşıyıcılık**, omurganın mekânın ağırlık merkezi olma durumunu,
- **Bağlayıcılık**, birden fazla mekânsal unsurun (işlev, yapı, bölge vb.) bir arada tutulmasını,
- **Hiyerarşi**, kentsel işlevlerin kademelenmesini ve mekânsal organizasyona uygun konumlanmasını,
- **Destek sağlama**, ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerin devamlılığını ve son olarak
- **Eksen oluşturma**, omurganın kent biçimi-makroformu için belirleyici unsur olduğunu ifade etmektedir (Ekinci ve Aktan 2017, s.486-487).

Bacon (1967), omurga-mekân uyarlamasına başka bir tarif getirmiştir. Ona göre omurgalar, mekânsal elemanlar tarafından tanımlanmış güçlü bir etkiye sahip hareket sistemleridir ve farklı kentsel bölgeler arasında bağ kurmaya yaramaktadır. Dolayısı ile omurgalar bu çok yönlü etkilerinden dolayı yalnızca mekânsal bir tasarım aracı olarak değil politik bir güç unsuru olarak da kullanılmaktadır. Ben-

zer şekilde Mortazavi (1997) de kentsel omurgaların sosyo-ekonomik işlevleri dışında modern kentin temsil alanı olarak, modern ticaret merkezi olarak ve açık alan ya da tekno-askeri gösteri alanı olarak da kullanılabilirdiğini ifade etmiştir.

Bu noktaya kadar ele alınan tanım ve yaklaşımlar ışığında aks, bulvar ve omurga kavramlarının kentsel mekân için benzer özellikler barındırdığı ifade edilebilir. Bu durum kavramların literatürde sıkça birbirleri yerine kullanılmasının temel sebebidir. Ancak her ne kadar kavramlar arası ortak noktalar bulunsa da özelliklerle mekânsal etki düzeyi ve işlevsel çeşitlilik üzerinden okunduğunda kavramlar arasında fark edilebilir bir ayrışma ve kademelenme ortaya çıkmaktadır. Örneğin; kentsel akslar mekânda çoğunlukla -ekonomik, sosyal ya da kültürel açıdan- çarşı, yaya aksı, sanat sokağı gibi özelleşmiş yapıda bulunurken, bulvarlar genellikle bu kullanımların tamamını aynı anda barındırmakta ve kullanıcıya sunmaktadır. Fakat kentsel akslar da bulvarlar da sonuçta mekânsal dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkan tasarım araçlarıdır. Kentsel omurgalar ise bu noktada akslardan ve bulvarlardan ayrılmaktadır. Omurgalar, akslar ve bulvarların özelliklerinin tamamına sahip olmasının yanında kentsel politika, kentsel sosyoloji ve makro-ekonomik kentsel göstergelerle de yakından ilişkilidir. Dolayısı ile omurgalar mekânsal dinamiklerin etkisinde gelişen değil mekânsal dinamikleri ortaya çıkaran-tetikleyen bir yapıya sahiptir. Bu nedene kentsel omurgalar çoğunlukla mekânsal tasarım aracı olarak değil “mekânsal düzenleme aracı” olarak kullanılmak istenmiştir. Kavramlar arası ilişki Tablo 1’de gösterilmiştir.

Kentsel Arayüz Kavramı

Arayüz kavramı, farklı uzmanlık alanları bağlamından çıkarılıp mekâna uyarlanmış kavramlara bir başka örnektir. Kavram çoğunlukla bilgisayar bilimleri, bili-

Tablo 1. Aks-bulvar-omurga ilişkisi

	İşlev	Ölçek	Genel Kullanıcı	Karar Alıcı	Kullanım Biçimi
Aks	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Sosyal ▪ Kültürel ▪ Kamusal ▪ Mikro-Ekonomik 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Sokak ▪ Doku 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Yakın Çevre 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Yerel Yönetim 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Mekânsal Tasarım
Bulvar	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Sosyal ▪ Kültürel ▪ Kamusal ▪ Ekonomik ▪ Askeri ▪ Politik 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Doku ▪ Kent Bütünü 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Yakın Çevre ▪ Sakini ▪ Kenti 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Yerel Yönetim 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Mekânsal Tasarım
Omurga	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Sosyal ▪ Kültürel ▪ Kamusal ▪ Makro-Ekonomik ▪ Askeri ▪ Politik ▪ Stratejik 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kent Bütünü 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Yakın Çevre ▪ Sakini ▪ Kenti 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Yerel Yönetim ▪ Merkezi Yönetim 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Mekânsal Tasarım ▪ Mekânsal Düzenleme

şim ve mühendislik alanı kapsamında kullanılmakta ve sözlük anlamı itibariyle ilişkili-ilişkisiz iki veya daha fazla nesne, mekân, sistem ya da durum arasındaki kesişim, etkileşim ya da temas noktasını ifade etmektedir. Kentsel mekân için ise arayüz kavramı mekân literatüründe “eşik mekânı, bağlayıcı mekân, tampon bölge, sınır mekânı, geçiş bölgesi, ara mekân” gibi isimlerle yer almaktadır (Yolal, 2019). Bu durum söz konusu kavram ile ilgili farklı mekânsal tanımlar ve farklı ölçeklerde mekânsal yaklaşımlar ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dolayısı ile kentsel arayüz kavramının neden kullanıldığı kadar nasıl kullanıldığı da önemli hale gelmektedir. Çalışma içerisinde arayüz kavramı, mekânsal ölçeklendirilebilirliği ve analiz edilebilirliği sağlayabilmek amacıyla “morfolojik düzey” ve “tasarımsal düzey” olarak iki başlık altında ele alınmıştır.

Morfolojik Düzey

Kenti meydana getiren her bir yapısal elemanın bir diğer elemanla kurduğu fiziksel ilişki arayüz kapsamında ele alınabilir. Ancak bu fiziksel ilişki, De Waal’ın (2014) “kentnin kendisinin de aslında bir arayüz olduğu” yaklaşımıyla birlikte düşünülürse genelden özele kentin her bir parçasının kullanıcı için farklı arayüzler ortaya çıkarabileceği sonucuna varılabilir. Bu bağlamda yoğunluk, ulaşım sistemi, topoğrafya, açık alan-yapılaşmış alan ilişkisi, kentsel gelişme alanları, yeşil sistem ve ortak alan sistemi gibi kentin bütününe etkileyen temel yapısal unsurlar morfolojik düzeyde arayüzler olarak değerlendirilebilir. Öte yandan kentsel arayüzler yukarıda sıralandığı gibi yalnızca kentin somut ve tanımlanmış alanlarını değil tanımlanmamış-işlevlendirilmemiş alanlarını da ilgilendirmektedir. Trancik (1986) kentin henüz kullanılmayan bu potansiyel alanlarını “kayıp mekânlar” olarak adlandırmış ve bu alanları yeniden tasarlanması ve kente geri kazandırılması gereken önemli rezerv alanları olarak nitelendirmiştir. Öz olarak ister tanımlanmış ister tanımlanmamış olsun kullanıcı tarafından benzer şekilde algılanan ve kullanılan-kullanılmayan kentin her bir karakteristik bölgesi morfolojik düzeyde kentsel arayüz kapsamına dahil edilebilir.

Tasarımsal Düzey

Kentsel mekânın tasarımsal düzeydeki arayüzleri, çalışma özelinde tasarımcı (plancı, mimar, peyzaj mimarı, kentsel tasarımcı) tarafından mekânın müdahale edilebilir alt birimlerini ifade etmektedir. Bu arayüzler morfolojik arayüzlerden farklı (detaylı) olarak çoğunlukla bireylerin birbirleriyle ve çevreyle diyalog kurabilmesini sağlayan, kentin kamusal nitelikli ya da potansiyelli hacim ve yüzeyleri ile ilgilidir. Literatürde tasarımsal düzeyde arayüzlere karşılık gelebilecek arayüzler Glazer ve Lilla (1987) tarafından kentin mimarlık-kent etkileşimini ortaya çıkaran ve mekândaki sosyal ilişkileri düzenleyen kütleler olarak tarif edilmiştir. Gehl (1987) için ise söz konusu arayüzler mekân hiyerarşisinin geçiş basamağını ya da ara mekânlarını oluşturmaktadır. Cadde, mahalle, meydan, sokak, pasaj, kaldırım, tünel, geçit, rekreasyon alanı gibi kentsel ortak-açık alanlar ile yapılar arasında kalan boşluklar, kamusal eşikler ve işaret öğeleri bu ara mekânlara örnek

arayüzlerdir (Gehl, 1987). Gehl'in detaylandığı geçiş basamakları Bala (2006) tarafından kent-bina, iç-dış, özel-kamusal arakesitinde konumlandırılmış ve kentsel arayüzlerin yatay bileşenleri; binaların birbirlerine göre konumlanmaları, yapıların kompozisyonları ve binalar arasındaki hacmi içeren dış mekânlar olarak, düşey bileşenleri ise dış mekânları sınırlayan mimari cephe dizileri toplamından oluşan esnek ve akışkan ortamlar olarak tanımlanmıştır.

Arayüz kavramının sözlük anlamındaki "...etkileşim ya da temas noktası" ifadesindeki "nokta" kavramı, (boyutsuz) mekânda sınır, yüzey, alan veya hacme dönüşerek boyut kazanmaktadır (2. ve 3. boyut). Bu noktada morfolojik düzey, kullanım yönüyle kent bütünü ölçğine hitap eden karakter bölgelerini ve tanımlı-tanımsız geçiş alanlarını, tasarımsal düzey ise tekil yapı, yapı grupları ya da kent parçası ölçğinde mekânın 2. ve 3. boyuttaki ortak kullanılan alanlarını ifade etmektedir.

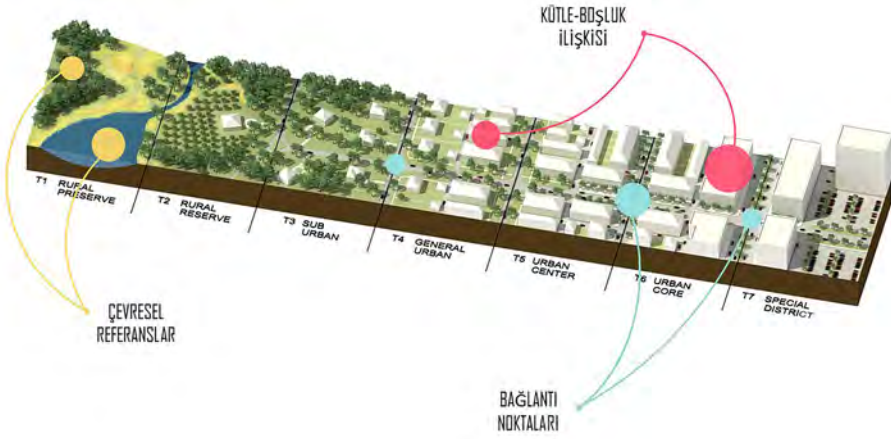
Göstergeler

Kentsel arayüzler, mekân temelli araştırmalar için tekil yapı ölçğinden kent bütünü ölçğine kadar değişen ve çoğunlukla ya bir sorunu tespit etmek için mekânsal analiz aracı olarak ya da mevcut bir soruna öneri getirebilmek için mekânsal tasarım aracı olarak kullanılmaktadır. Çalışma özelinde ise kentsel arayüzler, daha önce belirtildiği gibi mekânın yapısal parçalarından biri olan kentsel omurgaların sosyo-mekânsal etkilerini ortaya çıkarmaya yarayan bir gösterge olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda çalışma, kentsel arayüzlerin mekânsal analiz aracı olarak kullanıldığı araştırmalar içerisinde konumlandırılabilir.

Kentsel omurgaların analiz edilmesinde kullanılacak kentsel arayüz göstergeleri, morfolojik düzey için Duany ve Talen (2002) mekânsal bölgeleme, tasarımsal düzey için Gehl (1987) arayüz yaklaşımı kullanılarak üretilmiştir.

Morfolojik Göstergeler

Duany ve Talen (2002) tarafından oluşturulan ve kent çeperinden kent merkezine doğru ilerleyen bölgeleme çalışması, doğal çevre ile yapılaşmış çevre arasındaki morfolojik özelliklere dayalı geçiş alanlarını tarif etmektedir. Bu geçiş alanları; doğal çevre, kırsal çevre, çeper yerleşimi, kent girişi, kent merkezi, kent çekirdeği ve belirli kullanımlar için ayrılmış alanlar olup temel karakteristik özellikleri ve mekânsal kullanımları yönüyle birbirlerinden ayrılmaktadır. Dolayısı ile bölgeleme içerisindeki her bir geçiş alanı morfolojik düzeyde kentsel arayüz, bu geçişe sebep olan her bir faktör ise morfolojik gösterge olarak değerlendirilebilir. Buna göre; doğal rezervleri ifade eden "çevresel referanslar", yapıların ve açık alanların bir araya geliş biçimini ifade eden "kütle-boşluk ilişkisi" ve kentsel ulaşım kademelenmesini ifade eden "bağlantı noktaları" kentsel bölgeleme çalışmasından elde edilen morfolojik göstergelerdir (Şekil 3).

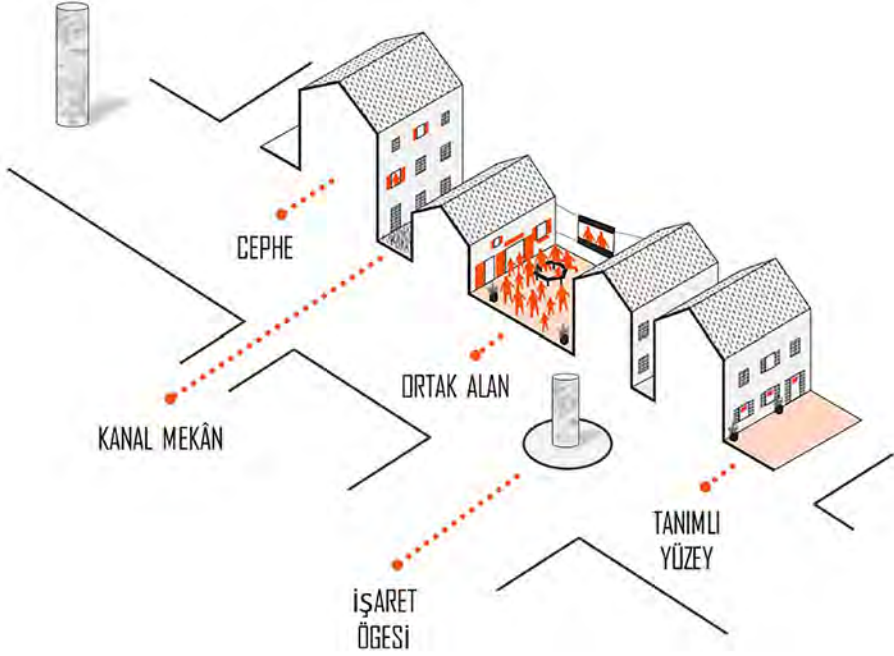
Şekil 3. Morfolojik arayüz göstergeleri (Walters, 2007 yazar tarafından düzenlenmiştir)

Tasarımsal Göstergeler

Tasarımsal düzeyde arayüzlerin çoğunlukla birey-mekân ilişkisinin kamusal boyutu ile ilgili olduğu bilinmektedir. Bu arayüzler, mekânın sosyal-toplumsal işlevine katkıda bulunan her türlü ölçekte ortak-açık alanı ve bu alan içerisindeki tekil yapı ya da yapı gruplarını kapsayabilmektedir. Bu nedenle tasarımsal düzeyde arayüzlerden elde edilecek göstergeler için mekânın fiziksel unsurları kadar mekânsal organizasyonun kendisi de önemlidir. Buna göre; “yapılaşmış alanın niteliği”, “açık-ortak alan sistemi”, “mekânsal referanslar” (işaret öğeleri) ve “bağlantı türü” Gehl (1987) arayüz yaklaşımı üzerine geliştirilmiş tasarımsal göstergelerdir (Şekil 4).

Kentsel omurga ve kentsel arayüz kavramları mekân literatüründe sıkça fakat farklı temalar olarak çalışılmıştır. Bu noktada kamusal işlev özelinde kentsel omurga-kentsel arayüz ilişkisinin kurulması ile kentsel arayüzlerin mekân için makro ve mikro göstergelerinin ortaya çıkarılmasının hem kent morfolojisi hem de kentsel tasarım ölçeğinde literatüre yaklaşımsal çeşitlilik kazandırdığı düşünülmektedir.

Çalışmanın sonraki bölümünde örnek alanlar üzerinde test edilecek arayüz göstergeleri kuramsal yaklaşımlarından elde edilmiştir. Elde edilen göstergelerin birbiri ile ilişkilendirilebilmesinin yanında mekânda somut karşılıklarının bulunması da önemlidir. Bu bağlamda kurgu, tıpkı arayüz ayırımında (morfolojik-tasarımsal) olduğu gibi göstergelerde de morfolojik tarafın belirsiz-soyut ifadeleri tanımlaması, tasarımsal tarafın da bu tanımlı ifadeleri detaylandırması ve çeşitlendirmesi üzerine kurulmuştur. Buna göre; morfolojik göstergelerden kütle-boşluk ilişkisi, tasarımsal göstergelerden yapı niteliği (kütle) ve açık-ortak alan sistemi (boşluk) ile ilişkilidir. Benzer şekilde morfolojik göstergelerden çevresel

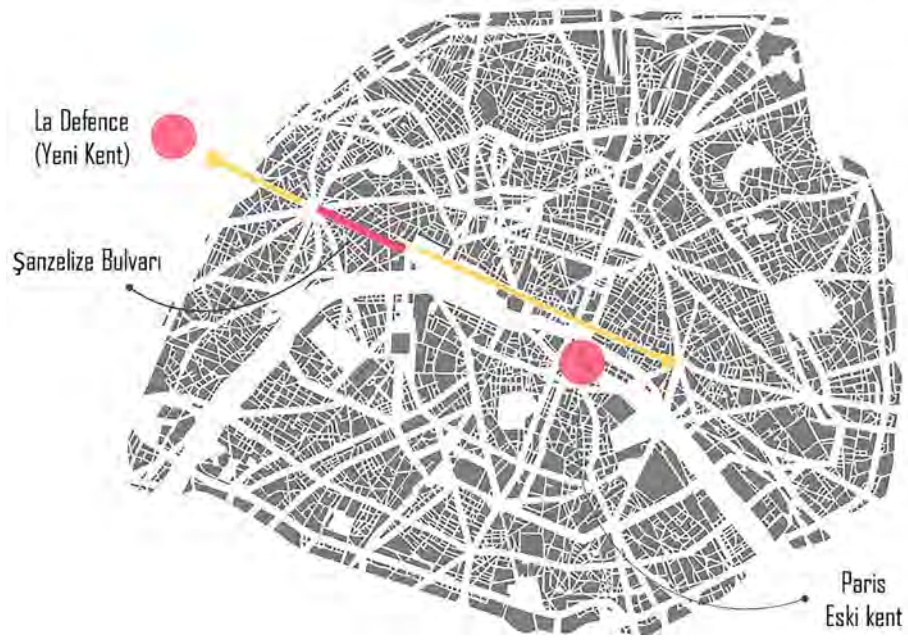
Şekil 4. Tasarımsal arayüz göstergeleri (<http://www.emc3.org>, 2013 yazar tarafından geliştirilmiştir)

referanslar göstergesi tasarımsal düzeyde mekânsal referanslar ile bağlantı noktaları (nicelik) göstergesi de tasarımsal göstergelerden bağlantı türü (nitelik) ile tamamlanmakta ve anlamlı hale gelmektedir.

Örneklem Alanlarında Arayüz Göstergelerinin Uygulanması

Çalışmanın kuramsal çıktıları ve önermeleri pratikte gözlemlenmeye uygun olduğundan uygulama, hipotetik bir alan yerine gerçek örneklem alanları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Buna göre Paris Roma ve Ankara kentleri;

- Başkent olması ve
- Bir omurga üzerinde kurgulanma, bu kentlerden sırası ile Şanzelize (çalışmada Rivoli Bulvarı ile birlikte) Kristof Kolomb ve Bulvarı Atatürk Bulvarı ise;
- Eski kent-yeni kent bağlantısını sağlama ve
- Yüksek arayüz potansiyeli barındırma gerekçeleri ile çalışmanın örneklem alanları olarak seçilmiştir.

Şekil 5. Paris eski kent-yeni kent bağlantısı

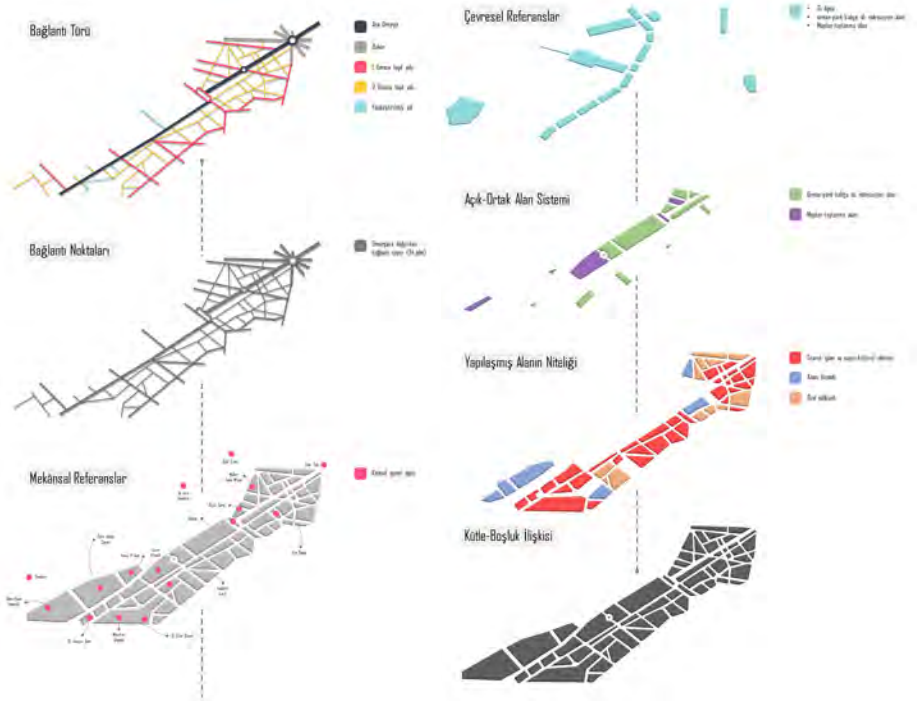
Paris-Şanzelize Bulvarı

Günümüz modern bulvarların ilk örneği 1853-1869 yılları arasında III. Napolyon döneminde Haussmann tarafından kentin gelişme planının bir parçası olarak tasarlanmıştır. Şanzelize bulvarı da bu kapsamda trafik sorununu çözmeye, sosyal bölgelemeyi sağlama ve kentsel gelişmeyi yönlendirme amacı ile inşa edilmiş bulvarlardan biridir (Hall, 2005). Bulvar, kent merkezini (eski kent) yeni iş alanına (La Defense) bağlayan sıralı yapının bir parçasıdır (Şekil 5).

Şanzelize Bulvarı kentsel arayüz göstergeleri bağlamında ele alındığında morfolojik düzeyde Sen Nehri ile kamusal açık alanların bulvar için önemli çevresel referanslar olduğu ve bu referansların kullanıcı için kentsel ölçekte potansiyel arayüzler yarattığı söylenebilir. Tasarımsal düzeyde ise bulvara doğrudan bağlanan ulaşım noktalarının neredeyse tamamının (yaklaşık %90) taşıt kullanımına ayrılmış olması, kentsel arayüz çeşitliliğini azaltması yönüyle dikkat çekici bir veri olarak değerlendirilebilir. Omurgaya ilişkin detaylı morfolojik ve tasarımsal arayüz göstergeleri Şekil 6'da gösterilmiştir.

Roma-Kristof Kolomb Bulvarı

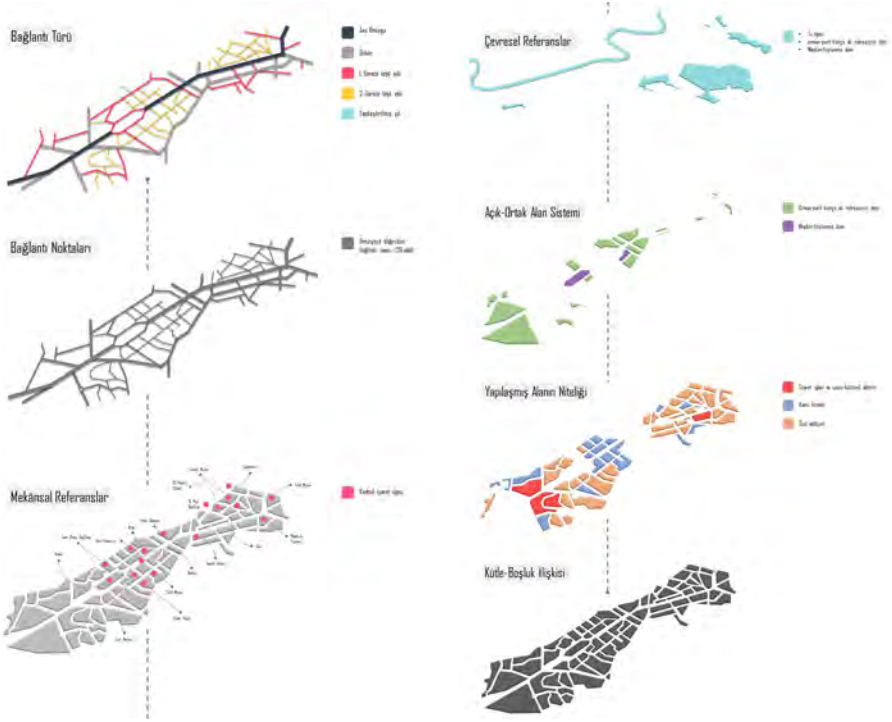
Roma kent yapısı tarihsel süreç içerisinde birçok farklı üsluptan etkilenmiştir. Antik ve klasik dönem Roma kent planı yapısında ve omurgaların işlevlendirilmesinde (askeri amaçlar için) Antik Yunan etkileri görülmektedir. Bu kentlerde

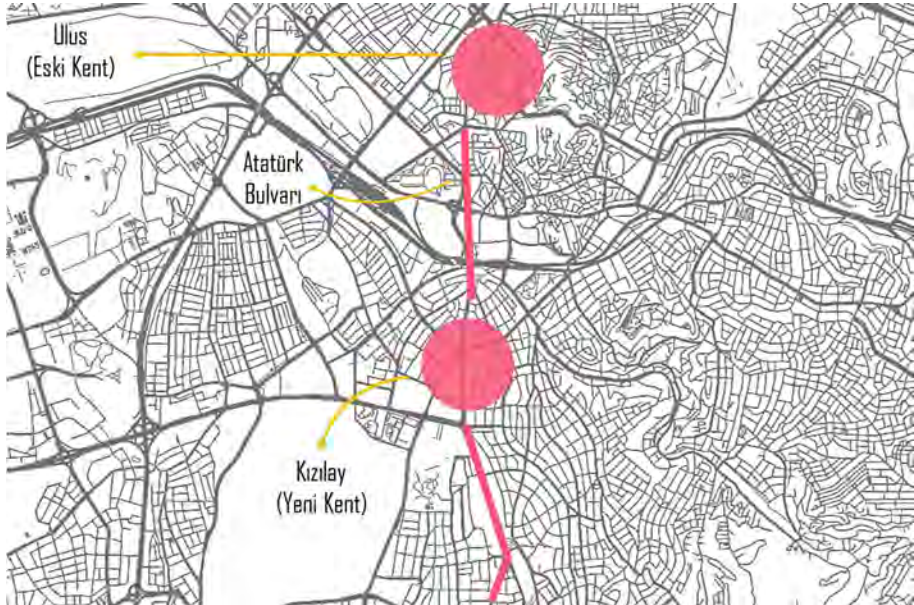
Şekil 6. Paris kenti morfolojik ve tasarımsal arayüz göstergeleri

“Cardo” ve “Decumanus” kenti dört bölgeye ayırır ve mekânsal organizasyonun kurulmasını sağlayan bir düzen ortaya koyar (Spreiregen, 1965). Barok dönemi Roma kentinde ise yapıların oranları klasik döneme göre küçülmüştür. Bu dönemde kentin önemli yapıları, kanal mekânları ve meydanları omurgaya eklenmiş haldedir. Modern dönemde ise Roma kenti için ticari-kültürel işlevler ile konut stoğu ve ofis ihtiyacını karşılayan yeni bir karma kullanımlı alan tasarlanmak istenmiştir. Bu bağlamda EUR, Antik Yunan-Roma kent kurgusunu referans alarak ışınal aksların topografyaya uygun oturtulmuş, anıtsal yapılara ve kamusal alanlara ulaşacak şekilde tasarlanmış kentin yeni bölgesidir. Bölgenin Roma kent merkezi (eski kent) ile bağlanması istenmiş, Kristof kolomb Bulvarı bu amaçla eski kent ile yeni kenti bağlayan omurga olarak işlevlendirilmiştir (Şekil 7).

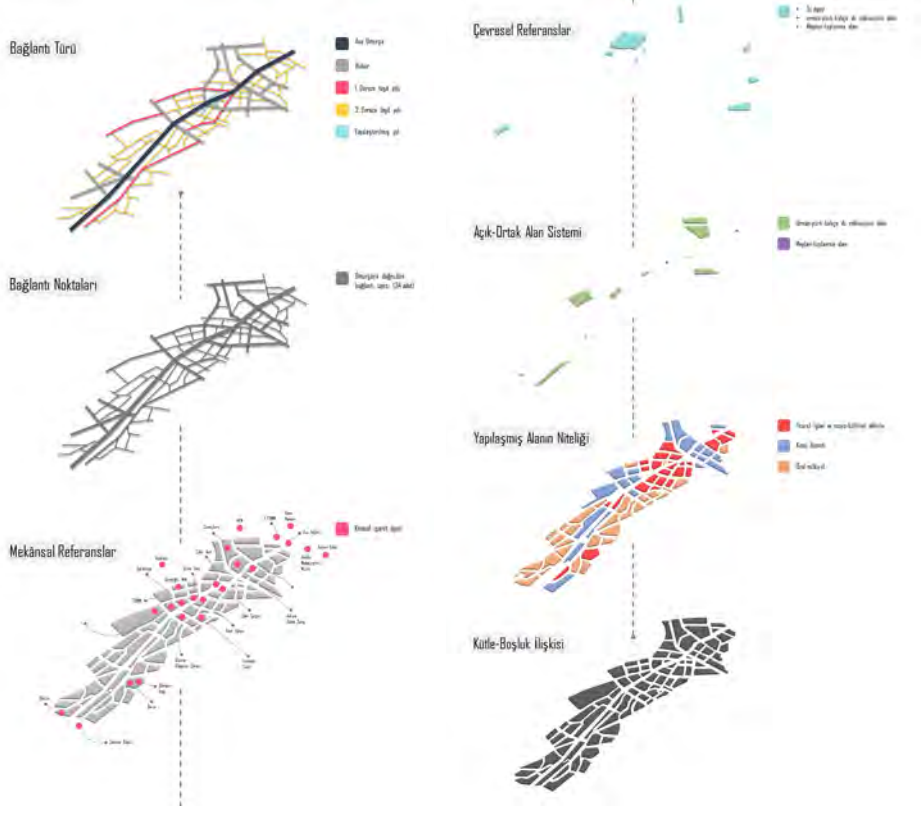
Kristof Kolomb Bulvarı kentsel arayüz göstergeleri bağlamında ele alındığında morfolojik düzeyde Tiber Nehri ile kamusal açık alanların bulvarın önemli çevresel referanslarını oluşturduğu görülmektedir. Tasarımsal düzeyde ise omurgayı tanımlayan yapı stoğunun ağırlıklı (yaklaşık %85) konut ile kamu işlevli yapılardan oluşması arayüz-yapı niteliği bağlamında dikkat çeken veri olarak ortaya çıkmaktadır. Omurgaya ilişkin detaylı morfolojik ve tasarımsal arayüz göstergeleri Şekil 8’de gösterilmiştir.

Şekil 8. Roma kenti morfolojik ve tasarımsal arayüz göstergeleri

Şekil 9. Ankara eski kent-yeni kent bağlantısı

Şekil 10. Ankara kenti morfolojik ve tasarımsal arayüz göstergeleri

feranslar olarak görev alması, kentsel arayüz oluşumunu olumlu yönde etkileyen bir veri olarak değerlendirilebilir. Omurgaya ilişkin detaylı morfolojik ve tasarımsal arayüz göstergeleri Şekil 10'da gösterilmiştir.

Bulgular

Analiz aşaması morfolojik ve tasarımsal göstergeler bazında ve örneklem alanları özelinde ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir. Değerlendirme ise her bir gösterge için örneklem alanlarının birlikte yorumlanması ve gösterge matrisi üzerinden karşılaştırılması şeklinde yapılmıştır (Tablo 2).

Kütle-Boşluk İlişkisi Göstergesi

Kütle-boşluk ilişkisi göstergesi, örneklem alanlar için yapılaşmış alan ile açık alan bağlantısını ve mekânsal organizasyonu hakkında genel morfolojik veri sunmaktadır.

Kütle Göstergesi

Kütle-boşluk ilişkisinin kütle kısmında Paris Şanzelize Bulvarı ve yakın çevresindeki yapı stoğunun %66,1'i ticari ve sosyo-kültürel işleve yönelik yapılardan oluşurken %11,3'ü kamusal hizmet, %22,6'sı ise özel mülkiyet yapılarından oluşmaktadır. Roma kenti için bu durum %6,9 ticaret, %31 kamu ve %62,1 özel mülkiyet şeklindedir. Ankara'da ise kütle oranları %33,7 ticari ve sosyo-kültürel işlev, %27,3 kamu ve %39 özel mülkiyet kullanımı şeklinde gerçekleşmiştir. Kentsel arayüzlerin ortaya çıkmasında kentin ortak diyalog alanlarının etkili olduğu bilgisi hatırlanırsa, kamusal ve sosyo-kültürel aktiviteye imkân veren kullanımların arayüz potansiyelinin diğer kullanımlara göre daha yüksek olduğu sonucuna varılabilir. Buradan hareketle Paris ve Ankara kentleri için (yapı stoğunun yarısından fazlasının ticari ve kamusal kullanıma yönelik olması sebebiyle) yapı bazında tasarımsal gösterge oranının yüksek olduğu sonucuna varılabilir (Oran hesabı: ilgili kullanımın kütle adedi/toplam kütle adedi şeklindedir).

Boşluk Göstergesi

Kütle-boşluk ilişkisinin boşluk kısmında Şanzelize Bulvarı'nı tanımlayan ortak-açık alanların park, kent bahçesi gibi yumuşak zemin ile meydan ve toplanma alanı gibi sert zemin bakımından hem eski kent hem de yeni kent için mevcut olduğu görülmektedir. Kristof Kolomb Bulvarı için yumuşak zemin, her iki kent içerisinde değişen ölçeklerde ve işlevlerde yer alırken sert zemin yalnızca yeni kent içerisinde yoğunlaşmıştır. Atatürk Bulvarı için ise sert ve yumuşak zemin omurgaya eklenmiş görünse de özellikle sert zeminlerin hem nicelik hem de nitelik bakımından kent bütünü ölçğine hitap edemediği görülmektedir.

Çevresel Referanslar Göstergesi

Boşluk göstergesinde omurgaları tanımlayan ortak-açık alan türlerine çevresel referanslar göstergesinde omurgaların yakın çevresinde de rastlanmaktadır. Ancak söz konusu açık alanlara ek olarak Paris kentinde omurganın bir kenarını tanımlayan Sen Nehri, morfolojik düzeyde arayüz çeşitliliğine katkıda bulunan özgün bir çevresel referanstır. Nehrin omurgaya etkisi görece az olsa da benzer durum Tiber Nehri Kristof Kolomb Bulvarı için de geçerlidir. Bu bağlamda Ankara, morfolojik düzeyde omurgayı destekleyecek sınırlı çevresel referansa sahip olduğundan arayüz çeşitliliği noktasında diğer örneklerden negatif yönde ayrılmaktadır.

Mekânsal Referanslar Göstergesi

Mekânsal referanslar kentsel işaret ögesi özelinde ele alınmış olup her üç örneklem alan için de dini, politik, ekonomik veya kültürel anlamda çeşitlilik göstermektedir. Ancak özellikle Ankara kentinde omurganın hem eski hem de yeni kent tarafında meclis, bakanlık, elçilik gibi merkezi yönetim iradesini görünür kıla- cık mekânsal referanslar sıkça kullanılmıştır. Benzer kullanım, Roma kentinde omurganın yeni kente bağlandığı bölümde arşiv, müze ve anıt yapı unsurlarıyla görülmektedir. Paris'te bir tema üzerinde yoğunlaşma olmayıp mekânsal unsurlar

omurga boyunca dengeli bir dağılım göstermiştir. Mekânsal referans çeşitliliği arayüz çeşitliliği ile doğru orantılı olup Şanzelize Bulvarı bu noktada diğer kentlerden bir adım öne çıkmaktadır (Seçilen işaret öğeleri analizin yapıldığı ölçüğe göre belirlenmiş olup şartlara göre farklılaşabilmektedir).

Bağlantı Noktaları ve Bağlantı Türleri Göstergesi

Bağlantı noktaları göstergesi omurgaya doğrudan bağlantı sayısını veren nicel bir veri türü olup bağlantı türü göstergesi ile anlamlı hale gelmektedir. Buna göre omurgaya doğrudan bağlanan yol sayısı Paris’te 34, Roma’da 33 ve Ankara’da 34 adet olarak hesaplanmıştır. Ancak bağlantı noktasında yaşanan benzerlik bağlantı türünde farklılaşmaktadır. Paris kentinde omurgaya doğrudan bağlanan yayalaştırılmış yolun toplam bağlantı sayısı içerisindeki payı %11,7, bulvar ile 1. ve 2. derece taşıt yolu oranı ise sırası ile %23,5 ve %64,8 olarak hesaplanmıştır. Roma kentinde omurgaya doğrudan bağlanan yaya yolu bulunmayıp toplam bağlantı sayısının üçte birini bulvarlar, kalanını 1. ve 2. derece taşıt yolu oluşturmaktadır. Ankara’da ise oranlar %11,7 yaya yolu, %35,3 bulvar ve %53 1. de 2. derece taşıt yolu şeklindedir. Sonuçlar arayüz bağlamında değerlendirildiğinde Paris ve Ankara kentsel omurgalarının kullanıcıya az da olsa mekânı yaya olarak keşfetme ve deneyimleme imkânı sunduğu düşünülse de her üç kentsel omurga da doğrudan taşıt odaklı olup hem morfolojik hem de tasarımsal düzeyde arayüz oluşumuna ket vuran ulaşım ağına sahiptir.

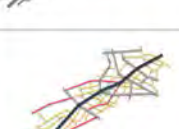
Örnekleme alanları Tablo 2’de arayüz göstergeleri üzerinden karşılaştırılmıştır.

Sonuç

Omurga kavramının -mekân için- yerinin doğru tayin edilmesi ile arayüz kavramının çözümlenmesi olarak iki ayrı kanaldan başlatılan kuramsal çerçeve, kentsel morfoloji ve kentsel tasarım alanının iki önemli kuramı kullanılarak yöntemleştirilmiş ve örnekleme alanları üzerinde test edilmeye hazır hale getirilmiştir. Bu eklettik çalışmanın her iki alan için de yaklaşımsal bir çeşitlilik sunacağı düşünülmektedir. Bunun yanında aynı kuramlar kentsel arayüz kavramı ile farklı göstergeler üzerinden çalışılabileceği gibi herhangi bir mekân kuramının da arayüz ile ilişkisi 1:1’den 1:100000 ölçüğe kadar farklı şekillerde kurulabilir.

Kentsel omurgaların yalnızca ulaşım odaklı ve tek işlevli unsurlar olmayıp içerisinde kamusal barındıran her bir mekânsal bileşenle yakından ilişkili olduğu varsayımı, her üç örnekleme alanı için de analizler sonucunda doğrulanmıştır. Etki dereceleri farklı olsa da çalışmada kullanılan her bir göstergenin söz konusu omurgaları ve akabinde kullanıcıyı kamusal kullanım noktasında doğrudan ya da şekilde etkilediği görülmüştür. Bu nedenle kentsel omurgaların mekânın kamusal düzeyini ölçmede hem sosyal hem de mekânsal bir parametre ya da endeks olarak kullanılabileceği fikri yerindedir. Ancak mekâna dair bir parametre elde edilecekse kullanılan her verinin ölçülebilir ve analiz edilebilir olması gerekmektedir. Bu eylemin yalnızca birkaç disiplin özelinde değil öznesi mekân olan ya da

Tablo 2. Örneklem alanların arayüz göstergeleri üzerinden karşılaştırılma-

Alan	PARİS	ROMA	ANKARA
Gösterge			
Kütle-Boşluk ilişkisi			
Kütle			
Boşluk			
Çevresel Referanslar			
Mekânsal Referanslar			
Bağlantı Noktaları			
Bağlantı Türü			

mekâna temas eden diğer disiplinlerin görüşüyle gerçekleştirilmesi ise ideal kent arzusuna (böyle bir arzu varsa) kentleri bir adım daha yaklaştıracaktır.

Kaynaklar

Bala, H. A. (2006, Nisan). Mimarlık-Şehircilik, Bina-Kent, İç-Dış, Özel-Kamusal Arasında: Kentsel Arayüzler.

COLLECTIF ETC | LA GLACE À LA FOURME | EME3_2013 (COLLECTIF ETC | LA GLACE À LAFOURME | EME3_2013 | EME3)

De Waal, M. (2014). *The City as Interface: How New Media Are Changing the City*. Rotterdam: Nai Publishers.

Duany, A. ve Talen, E., (2002). *Transect Planning*, Journal of The American Planning Association

Ekinci, E., ve Aktuğlu Aktan, E.Ö. (2017). *Kent Planlamada Omurga Kavramı ve Tarihi*

Yarımada Örneği.

Gaston, G. (2005). *The Axis In Urban Design: Avenues to a Great City*. Vanderbilt University Press Nashville.

Gehl, J. (1987). *Life Between Buildings*. New York: Van Nostrand Reinhold.

Glazer, N., Lilla, M. (1987). Introduction. In Glazer, N., Lilla, M. (Eds.), *The Public Face Of Architecture: Civic Culture And Public Spaces*. New York.

Gold, J.R., (2019). *Athens Charter (C.I.A.M.), (1933)*.

Hall, T. (2005). *Planning Europes Capital Cities Aspects of Nineteenth-Century Urbandevelopment*. London: E & Fn Spon.

Lynch, K. (1960;1990). *The Image of the City Massachusetts: The Mit Press*

Merriam Webster Dictionary, (2021). Aks. 07.02.2021 tarihinde *Axis | Definition Of Axis By Merriam-Webster (Merriam-Webster.Com)* adresinden erişildi.

Merriam Webster Dictionary, (2021). Omurga. 11.02.2021 tarihinde *Spine Definition Of Spine By Merriam-Webster (Merriam-Webster.Com)* adresinden erişildi.

Mortazavi, S. (1997). *The Boulevard as a Tool In City Planning*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Rudofsky, B. (1969). *Streets For People*. New York.

Srinurak, N. ve Mishima, N., (2017). *Urban Axis and City Shape Evaluation Through Spatial Configuration In 'Lan Na' Northern Thailand Historic City*

Spreiregen, P.D. (1965). *Urban Design: The Architecture of Towns and Cities* New York: Mcgraw-Hill.

Trancik, R. (1986). Finding Lost Space Van Nostrand: New York.

Yolal, B. (2019). Kentsel/ Kamusal Arayüzler Üzerine Bir Değerlendirme:Dumlupınar Bulvarı Alan Çalışması

Walters, D. (2007), Designing Community, Charrettes, Masterplans And Form-Based Codes, Architectural Press,Oxford.